

Η αριστοτελική άποψη περί μεικτού σπαρτιατικού πολιτεύματος και πατρίου αθηναϊκής πολιτείας*

Ελένη Κρίκωνα

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών / Universität Hamburg

E-mail address: ekrikona@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1215-2186>

Περίληψη

Στο πλαίσιο της θεωρίας περί «μέσης» Πολιτείας ο Αριστοτέλης μετατοπίζει τα κριτήρια για το χαρακτηρισμό της φύσης ενός πολιτεύματος από αυτά που καθορίζουν την πολιτική ιδιότητα σε μία πόλη στην φύση των πολιτικών οργάνων και την εξισορρόπηση των πολιτικών εξουσιών των ετερογενών μερών μιας πόλης. Με αυτό τον τρόπο επινοούνται δύο νέοι τύποι «μεικτής» Δημοκρατίας, οι οποίοι παρουσιάζονται εν πολλοίς να συγκλίνουν: η πάτριος αθηναϊκή πολιτεία (Δράκων, Σόλων, Κλεισθένης) και η σύγχρονη του Αριστοτέλη σπαρτιατική. Έτσι, παραποιείται η πραγματική φύση τόσο των προγονικών πολιτευμάτων των Αθηναίων (ολιγαρχία Δράκοντα, τιμοκρατία Σόλωνα, ισονομία Κλεισθένη), όσο και το σύγχρονο σπαρτιατικό πολίτευμα (ένα αμιγώς ολιγαρχικό πολίτευμα). Η θεωρία της «μεικτής», «μετριοπαθούς» Πολιτείας του Αριστοτέλη καθιστούσε εφικτή την εν δυνάμει πολιτειακή αλλαγή στην Αθήνα, η οποία κρινόταν ενδεδειγμένη ιδίως από τους θεωρητικούς της πολιτικής επιστήμης του 4ου αι. π.Χ., εξαιτίας της ήττας των Αθηνών από τους Σπαρτιάτες στον Πελοποννησιακό πόλεμο, μέσω της αντικατάστασης της Δημοκρατίας (ενός θεωρητικά «ακραίου» πολιτεύματος) με μια «μεικτή» δημοκρατία, η οποία εντούτοις δεν διέφερε ουσιαστικά από μία «μετριοπαθή» ολιγαρχία.

Από τον πρώιμο 6^ο αι. π.Χ.¹ μέχρι τα μέσα περίπου του 5^{ου} αναπτύσσονται σταδιακά δημοκρατικοί θεσμοί στην πόλη-κράτος των Αθηνών. Μέσα από διαρκείς πολιτειακές μεταβολές, δηλα-

* Αφιερώνω το άρθρο αυτό στον δάσκαλό μου, Νίκο Μπιργάλια, ο οποίος με εισήγαγε ενθουσιασδώς στο πεδίο των πολιτικών στοχασμών του 4^{ου} αι. αναφορικά με τη Δημοκρατία της κλασικής Αθήνας. Ευχαριστώ, επίσης, το Ίδρυμα Παιδείας και Ευρωπαϊκού Πολιτισμού (ΙΠΕΠ) για την ηθική και οικονομική στήριξη που μου παρέχει κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

¹ Όλες οι χρονολογίες είναι προ Χριστού.

δή από το τιμοκρατικό σολώνειο καθεστώς² στο ισονομικό κλεισθένειο³ και τον ταχύτατο εκδημοκρατισμό του τελευταίου κατά τις πρώτες δεκαετίες του 5^{ου} αι.⁴, το δημοκρατικό πολίτευμα παγιώνεται στην πλήρως ανεπτυγμένη του μορφή με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη και του Περικλή στα μέσα περίπου του ίδιου αιώνα.

Μέχρι και το 415, παρά την ύπαρξη ολιγαρχικών εταιριών στην Αθήνα⁵, το δημοκρατικό πολίτευμα δεν είχε εμφανώς αμφισβητηθεί καθώς ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τη στρατιωτική υπεροχή των Αθηνών και την οικονομική ευρωστία που συνεπαγόταν αυτή. Η αμφισβήτηση της ορθότητας του δημοκρατικού πολιτεύματος ξεκινά μετά την πανωλεθρία των Αθηναίων στη Σικελία το 413⁶ και όσα ακολούθησαν αυτής, με αποκορύφωμα την ήττα της Αθήνας στους Αιγός Ποταμούς⁷ που έκρινε και την τελική έκβαση του πελοποννησιακού πολέμου. Στο πλαίσιο αυτό, οι ολιγαρχικοί της Αθήνας εναντιώνονταν στο δημοκρατικό καθεστώς, καθώς ερμήνευαν την στρατιωτική αποτυχία της πόλεως ως αποτυχία του ίδιου του πολιτικού συστήματος, το οποίο

² Βλέπε Joseph Almeida, *Justice as an Aspect of the Polis Idea in Solon's Political Poems. A Reading of the Fragment in the Light of the Researches of New Classical Archaeology* [Mnemosyne supplement 243] (Leiden: Brill, 2003), Josine Blok and A. Lardinois (eds.), *Solon of Athens. New Historical and Philological Approaches* (Leiden-Boston: Brill, 2006), Μαρία Γιούνη, *Νόμος Πόλεως: Δικαιοσύνη και Νομοθεσία στην Αρχαία Ελληνική Πόλιν* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006), 371-437, Josiah Ober, *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People* (Princeton: Princeton University Press, 1989), 104-109.

³ Βλέπε Pierre Lévêque and Pierre Vidal-Naquet, *Κλεισθένης ο Αθηναίος, μετάφραση* Στ. Γεωργοπούλου (Αθήνα: Ευρύαλος, 1989), David Lewis, "Cleisthenes and Attica", *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte* 12 (1963): 22-40, Christian Meier, *Η Ελληνική Καταγωγή της Πολιτικής, μετάφραση* Ν. Στεφάνου (Αθήνα: Χιωτέλλης, 2007), 93-142, Νίκος Μπιργκάλας, *Από την Κοινωνική στην Πολιτική Πλειονοψηφία: Το Στάδιο της Ισονομίας* (Αθήνα: Πατάκης, 2009), 31-43.

⁴ Τα Μηδικά αποτελούν μια ιδιαίτερα σημαντική περίοδο για την Αθήνα, κατά την οποία επικρατούν ιδιάζουσες πολιτικές συνθήκες. Η νίκη των Αθηνών στο Μαραθώνα [βλ. N.G.L. Hammond, "The Campaign and the Battle of Marathon", *The Journal of Hellenic Studies* 88 (1968): 13-57, Charles Hignett, *Xerxes' Invasion of Greece* (Oxford: Clarendon Press, 1963), 86-96] οδηγεί στην πρώτη εφαρμογή του νόμου του οστρακισμού, τη μεταβολή του τρόπου εκλογής των αρχόντων, την ανάδειξη της αρχής των 10 στρατηγών έναντι του άρχοντα πολέμαρχου και την οριστική απώλεια του κύρους της αρχής των εννέα αρχόντων, λόγω της κλήρωσης κυρίως ως μέρος της διαδικασίας ανάδειξης ενός πολίτη στην αρχή. Ήδη ο επάνωμος άρχων έχει απολέσει το δικαίωμα σύγκλησης της Εκκλησίας του δήμου και την αρχή της προβούλευσης, με τη δημιουργία της Βουλής των 500. Μετά τη νίκη στη ναυμαχία της Σαλαμίνας [βλ. N. G. L. Hammond, "The Battle of Salamis", *The Journal of Hellenic Studies* 76 (1956): 32-54] η Αθήνα αναδεικνύεται ως μεγάλη ναυτική δύναμη και αναλαμβάνει επικεφαλής της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας [Δηλιακής τα πρώτα χρόνια, βλ. σχετικά N. G. L. Hammond, "Origin and Nature of the Athenian Alliance", *The Journal of Hellenic Studies* 87 (1967): 41-61, H. W. Jackson, "The Original Purpose of the Delian League", *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte* 18 (1969): 12-16, J. A. O. Larsen, "The Constitution and the Original Purpose of the Delian League", *Harvard Studies in Classical Philology* 51 (1940): 175-213, G. E. M. de Ste. Croix, *The Origins of the Peloponnesian War* (London: Bristol Classical Press, 1972), 298-307], που σταδιακά θα επιτρέψει την κυριαχία της στο Αιγαίο. Η τέταρτη εισοδηματική τάξη ως εκ τούτου, οι θήτες οι οποίοι κινούν τον αθηναϊκό στόλο, αναδεικνύεται ως σημαντικό κομμάτι του αθηναϊκού δήμου αποτελώντας το λεγόμενο ναυτικό όχλο που θα συμμετάσχει σταδιακά όλο και ενεργότερα στην πολιτική ζωή του τόπου. Μέσα σε αυτή την περίοδο, λοιπόν, οργανώνονται δύο από τα σημαντικότερα πολιτειακά όργανα της πόλης, η Βουλή των 500 και η Ηλιαία. Το γεγονός ότι και στα δύο αυτά σώματα χρησιμοποιείται η διαδικασία της κλήρωσης για την επιλογή των μελών τους και ότι προβλέπεται η συμμετοχή όλων των πολιτών ανεξαρτήτως εισοδηματικής τάξης, καθιστά σαφές πως η συγκρότηση και κυρίως η λειτουργία τους μέσα στα μηδικά και τα επόμενα χρόνια, αυτά της ανάπτυξης της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας, οδηγούν στην εκδημοκρατισμό του αθηναϊκού πολιτεύματος και την τελική εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας.

⁵ Για τις εταιρείες του 5^{ου} και 4^{ου} αι. βλέπε Arnold Gomme, Antony Andrewes, and Kenneth Dover, *A Historical Commentary of Thucydides*, vol. V, Book VIII (Oxford: Clarendon Press, 1981), 128-131, και Nicholas Jones, *The Associations of Classical Athens: The Response to Democracy* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 223-227.

⁶ Βλέπε και Θουκυδίδης, *Ιστορία*, 8.1.

⁷ Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.1.18-31.

κρινόταν πλέον ανίκανο να ανταπεξέλθει στις κρίσιμες περιστάσεις του παρόντος και ως εκ τούτου έπρεπε άμεσα να βελτιωθεί.⁸

Έτσι, στα τέλη του 5^{ου} αι. και την τελευταία φάση του Πελοποννησιακού πολέμου, κατά τη διάρκεια της οποίας καταλύεται δύο φορές προσωρινά η Δημοκρατία, το 411⁹ και το 404¹⁰, αλλά και κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι., αναπτύσσονται πολιτικοί προβληματισμοί από τους συντηρητικούς κυρίως κύκλους των Αθηνών στη βάση μιας πολιτικής θεωρίας για τη Δημοκρατία, η οποία επινοεί δύο νέους τύπους πολιτευμάτων: την πάτριον αθηναϊκή πολιτεία και το μεικτό σπαρτιατικό πολίτευμα.¹¹ Η πολιτική αυτή θεωρία προτείνει, όπως θα δούμε, ένα νέο πολιτειακό μοντέλο διακυβέρνησης για την Αθήνα, το οποίο φαίνεται να βασίζεται σε πάτριους νόμους¹², συγκλίνει με το πολίτευμα των Σπαρτιατών, των νικητών δηλαδή του Πελοποννησιακού πολέμου και προβάλλεται ως το πλέον κατάλληλο για να διασφαλίσει την πολιτική σταθερότητα στην πόλη, επαναφέροντάς την παράλληλα στο πρότερο πολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό της μεγαλείο.

Από τις πλέον εξέχουσες προσωπικότητες στους κύκλους των θεωρητικών της πολιτικής επιστήμης του 4^{ου} αι. είναι ο Αριστοτέλης, ο οποίος μεταξύ άλλων αναπτύσσει τη θεωρία περί μετριοπαθούς δημοκρατίας στα πλαίσια της συζήτησης περί της πολιτικής κυριαρχίας του πλήθους.¹³ Ο Αριστοτέλης ασχολείται με τη θεμελίωση των κυριαρχικών αξιώσεων του δήμου¹⁴, χρησιμοποιώντας κυρίως την αθροιστική αντίληψη, βάσει της οποίας υποστηρίζει την πνευματική και ηθική υπεροχή του πλήθους ως συνόλου και δικαιολογεί τις κυριαρχικές αξιώσεις του στους τομείς όπου ενεργεί συλλογικά, δηλαδή στη νομοθετική, όπως θα λέγαμε σήμερα, λειτουργία του, στην εκλογή και τον έλεγχο των αρχόντων της πόλης.¹⁵

⁸ Βλέπε Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 3.5.15 κ.ε., 4.4.15, Πλάτων, *Νόμοι* 629c, Ισοκράτης, *Παναθηναϊκός*, 108 κ.ε., 200 κ.ε., 216 κ.ε.

⁹ ΑΠ, 29-32, Θουκυδίδης, 8.65.3, 66-70. Βλέπε ακόμη Claude Mossé, *Histoire d'une démocratie: Athènes. Des origines à la conquête macédonienne* (Paris: Éditions du Seuil, 1971), 101-110, Françoise Ruzé, *Eunomia. À la recherche de l'équité* (Paris: E. de Boccard, 2003), 139-151, G. E. M. de Ste. Croix, "The Constitution of the Five Thousand", *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte* 5 (1956):1-23.

¹⁰ Για την Ολιγαρχία του 404 βλέπε ΑΠ, 34.3, Ξενοφών, *Ελληνικά*, 2.3.2. Βλέπε ακόμη Edmond Lévy, *Athènes devant la défaite de 404: Histoire d'une crise idéologique* (Athènes-Paris: E. de Boccard, 1976), Claude Mossé, *ο.π.* (1971), 119-129, David Whitehead, "Sparta and the Thirty Tyrants", *Ancient Society* 13-14 (1982/3): 105-130.

¹¹ Βλέπε αναλυτικά Νίκος Μπιργιάλις, "Μεικτό Σπαρτιατικό Πολίτευμα και Πάτριος Αθηναϊκή Πολιτεία", in *The Contribution of Sparta to Political Thought and Practice*, ed. N. Birgalias, K. Burazelis and P. Cartledge (Athens: Alexandra, 2007), 117-142.

¹² Βλέπε Alexander Fuks, *The Ancestral Constitution: Four Studies in Athenian Party Politics at the End of the Fifth Century B.C.* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1971), 104-105. Οι πάτριον νόμοι παρέπεμπαν στο πολίτευμα και τους νόμους των προγόνων οι οποίοι θεοπίστηκαν από σωστούς νομοθέτες αλλά αλλοιώθηκαν από τους διαδόχους τους. Βλ. Claude Mossé, "Le thème de la Patrios Politeia dans la pensée grecque du IVème siècle", *Eirene: Studia Graeca et Latina* 16 (1978): 81, η οποία επισημαίνει πως οι όροι αυτοί (πάτριος νόμος, πάτριος πολιτεία) δεν εμφανίζονται για πρώτη φορά το 411 (Θουκυδίδης, 2.2.2-4, 3.61.2, 65.2, 4.86.4, 118.1,3,8, 5.18.2,4), από εκείνη τη στιγμή όμως και εξής φαίνεται να ξεκινά μια πιο συστηματική συζήτηση με συγκεκριμένο πολιτικό προσανατολισμό.

¹³ Βλέπε αναλυτικά Ιωάννης Τουλουμάκος, *Η Θεωρητική Θεμελίωση της Δημοκρατίας στην Κλασική Ελλάδα* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1979), 205-223.

¹⁴ Βλέπε Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, III, 11, 1281a 40- 1281b 38.

¹⁵ Αυτόθι, 1281b 38 - 1282a 41.

Όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζει ο Ι. Σ. Τουλουμάκος¹⁶, από την παραπάνω θέση προκύπτουν δύο άλλες σκέψεις: «η πρώτη είναι ότι ορισμένοι τομείς, και μάλιστα τα ανώτατα αξιώματα, πρέπει να ανατίθενται στους πολίτες εκείνους που διαθέτουν τα ανάλογα προσόντα, εφόσον στις περιπτώσεις αυτές οι αποφάσεις λαμβάνονταν από άτομα και όχι συλλογικά; η δεύτερη είναι ότι οι διακρινόμενοι για τα ιδιαίτερα προσόντα τους πολίτες δεν πρέπει και δεν μπορούν να ασκούν τις λειτουργίες που προσιδιάζουν στο πλήθος ως ενιαίο σύνολο. Στις λειτουργίες αυτές πρέπει να μετέχουν μαζί με τους κοινούς πολίτες. Η δεύτερη σκέψη στηρίζεται και από την άποψη του γενικού συμφέροντος της πολιτείας κατά δύο τρόπους: αρνητικά με την παρατήρηση ότι ο αποκλεισμός των κοινών πολιτών από τα συλλογικά όργανα οδηγεί σε εμφύλιο πόλεμο, θετικά με την αντίληψη περί της συνοχής της πόλης δια της ποιοτικής μείξεως¹⁷: όπως η πλήρης σε θρεπτικά στοιχεία τροφή πρέπει να αναμειγνύεται με αραιότερες για να είναι ωφέλιμη στον ανθρώπινο οργανισμό, έτσι η ανάμειξη των πολιτών αυτών με τους κοινούς συντελεί στην αύξηση της εσωτερικής ισχύος της πολιτείας». Η παραπάνω συλλογιστική ωστόσο θα ισχύει, όπως τονίζει ο Αριστοτέλης, μόνον εφ' όσον η αθροιστική αντίληψη, στην οποία βασίζεται, δύναται να εφαρμοσθεί, αν το πλήθος δηλαδή της πόλεως είναι *πλήθος πολιτικών*.¹⁸ Ωστόσο, στη θεωρία αυτή λείπει η έννοια της ισότητας ή, καλύτερα, προβάλλεται η ανάγκη για μια αναλογική ισότητα (κάθε πολίτης δηλαδή θα πρέπει να αμείβεται πολιτικά ανάλογα με τα προσόντα του). Επίσης, η ιδέα της ελευθερίας αναφέρεται απλώς ως προϋπόθεση της αθροιστικής αντίληψης και δη σε συνδυασμό με την αναγκαιότητα του σεβασμού των νόμων, χωρίς ωστόσο να διαδραματίζει καθοριστικό πολιτειακό ρόλο. Από την άλλη, ο Αριστοτέλης θεωρεί απαραίτητη την ύπαρξη ενός ηγετικού στρώματος στην πόλη-κράτος, μιας ελίτ δηλαδή (τους *βελτίονες*), με κριτήρια τον πλούτο ή/και τα πνευματικά και ηθικά προσόντα¹⁹, επικρίνοντας εμμέσως τη δημοκρατία της εποχής του για το ότι επιτρέπει στους κοινούς πολίτες (όσοι μήτε πλούσιοι μήτε άξιώμα ἔχουσιν ἀρετῆς μηδέ ἓν) να καταλαμβάνουν υψηλά αξιώματα στην πόλη.²⁰

Με τη θεωρία αυτή ο Αριστοτέλης προτείνει μια μετριοπαθή δημοκρατία προβάλλοντας προγονικά αθηναϊκά πολιτεύματα²¹, και δη αυτό του Σόλωνα, ως πρότυπα για αυτή την ιδανικά μετριοπαθή δημοκρα-

¹⁶ Τουλουμάκος, 206.

¹⁷ Για την ποιοτική μείξη στη σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη βλέπε Τουλουμάκος, 74-91.

¹⁸ Το πλήθος αυτό απαρτίζεται από πολίτες με ελεύθερο φρόνημα που σέβονται τους νόμους. Βλέπε Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, III, 13, 1283b 2 και 17, 1288a 7 κ.ε.

¹⁹ Βλέπε Τουλουμάκος, 217 σημ. 32.

²⁰ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, III, 11, 1281b 24-25 κ.ε. Βλέπε και ΑΠ, 28 και δη 28.3.

²¹ Για τη λεγόμενη *Πάτριο Πολιτεία* βλέπε Moses Finley, *Mythe, mémoire, histoire. Les usages du passé* (Paris: Flammarion, 1981), 209-251, Andrew Lintott, *Violence, Civil Strife, and Revolution in the Classical City, 750-330 B.C.* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982), Mossé, 81-89.

τία.²² Συγκεκριμένα, στο έκτο βιβλίο των *Πολιτικών* του²³, το πολίτευμα του Σόλωνα χαρακτηρίζεται ως *βελτίστη ή ἀρχαιότατη* δημοκρατία και ορίζεται ως εξής: Η ανάδειξη των αρχόντων γίνεται με εκλογή (και όχι με κλήρωση όπως στην ακραία δημοκρατία²⁴), προϋπόθεση για την κατάληψη των ανώτατων αξιωμάτων είναι η περιουσία ή/και η προσωπική ικανότητα, εντούτοις στην εκλογή και τον έλεγχο των αρχόντων μετέχουν όλοι οι πολίτες καθώς συγκροτούν την εκκλησία του δήμου. Ένα τέτοιο πολίτευμα λειτουργεί, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, άριστα, διότι τα αξιώματα καταλαμβάνονται από τους καλύτερους πολίτες²⁵ με τη θέληση του πλήθους.²⁶ Παράλληλα, ικανοποιούνται οι επίλεκτοι πολίτες – η πολιτική ελίτ – διότι δεν άρχονται από ποιοτικά κατώτερους και διοικούν δίκαια, εφόσον ελέγχονται από την εκκλησία. Μετριοπαθής είναι, επίσης, η έννομος δημοκρατία που αναφέρει ο Σταγειρίτης στο πέμπτο βιβλίο των *Πολιτικών* του²⁷, σε αντίθεση με την ριζοσπαστική (την κύριον) δημοκρατία. Την κυριαρχία του νόμου εγγυάται το γεγονός, όπως αναφέρεται στο τέταρτο βιβλίο²⁸, ότι στη δημοκρατία αυτή αποκλείεται η παρουσία των δημαγωγών και η διακυβέρνηση της πόλεως ασκείται από τους βέλτιστους πολίτες (οί βέλτιστοι τῶν πολιτῶν εἰσὶν ἓν προεδρία).

Για την επίτευξη αυτής της ιδανικής μετριοπάθειας στο δημοκρατικό πολίτευμα, απαραίτητη θεωρείται η πολιτειακή μεταβολή στην Αθήνα, μέσω κυρίως της αποκατάστασης της αριστοκρατικής Βουλής του Αρείου Πάγου στον κυρίαρχο ρόλο που είχε πριν τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη, κατά το πρότυπο της πατρίου πολιτείας. Στη σκέψη των θεωρητικών της πολιτικής επιστήμης του 4^{ου} αι. αυτή ανταποκρίνεται άλλοτε στη σολώνεια πολιτεία²⁹, άλλοτε στην κλεισθένεια³⁰, άλλοτε στη δρακόντεια³¹ (η οποία μάλιστα χαρακτηρίζεται και ως δημοκρατία σπλιτών³²), και άλλοτε σε μια – απροσδιόριστης χρονικά – πάτριον πολιτεία, η οποία συγκεράζει αρμονικά πολιτειακά στοιχεία από τρεις τουλάχιστον διαφορετικές εποχές της ιστορίας των Αθηνών.³³

²² ΑΠ, 6-12, *Πολιτικά*, III, 1281b, V, 5, 1305a 27 κ.ε.

²³ VI, 4, 1318b 27 - 1319a 4.

²⁴ Για τη διαδικασία της κλήρωσης ως μία σημαντική αδυναμία της ακραίας Δημοκρατίας βλ. Ξενοφών, *Απομνημονεύματα*, 1.2.9.

²⁵ Βλέπε Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, IV, 4, 1292a 7 κ.ε.

²⁶ Αυτόθι, 1318b 11-22.

²⁷ V, 6, 1306b 20.

²⁸ IV, 4, 1292a 7 κ.ε.

²⁹ Βλέπε ΑΠ, 9.1-2, *Πολιτικά*, II, 21, 1274a 2κ.ε., Ισοκράτης, *Αρεοπαγитικός*, 16 κ.ε.

³⁰ ΑΠ, 41.2, *Πολιτικά*, 1319b21-29, Ισοκράτης, *Αρεοπαγитικός*, 16 και *Περί Αντιδόσεως*, 231-2,306.

³¹ Βλέπε James McCoy, "Aristotle's Athenian Politeia and the Establishment of the Thirty Tyrants", *Yale Classical Studies* 24 (1975): 140, Μπιργάλιας, 124.

³² ΑΠ, 4, *Πολιτικά*, 1297b 1-28. Για το δρακόντειο πολίτευμα βλέπε Michael Gagarin, *Drakon and Early Athenian Homicide Law* (Yale: Yale University Press, 1981), Françoise Ruzé, *Délibération et pouvoir dans la cité grecque: De Nestor à Socrate* (Paris: Publications de la Sorbonne, 1997), 341-350, Ronald Stroud, *The Axones and Kyrbeis of Dracon and Solon* (Berkeley: University of California Press, 1979).

³³ Ενδεικτικά μπορούμε να πούμε πως οι θεωρητικοί της πολιτικής επιστήμης του τέλους του 5^{ου} αι. και του 4^{ου} αι. κρατούν από το πολίτευμα του Δράκοντα την έννοια του πολίτη-σπλιτή, σύμφωνα με την οποία η Αθήνα είναι μία πόλη σπλιτών, γεγονός που διατηρείται, όπως προβάλλουν, στην εποχή του Σόλωνα.

Συνεπώς, η επιστροφή σε μία πάτριο πολιτεία οδηγεί αναπόφευκτα σε αφαίρεση εξουσιών από την εκκλησία του δήμου και τα λαϊκά δικαστήρια, δηλαδή στην αφαίρεση κυρίως των εξουσιών των θητών που μετείχαν και στα δύο αυτά πολιτειακά όργανα και παράλληλα στην αναβάθμιση των πολιτών εκείνων που ανήκαν σε εισοδηματικά ανώτερες τάξεις. Με άλλα λόγια, η θεωρία περί πατρίου πολιτείας προτείνει την κατάργηση των θεσμών της ριζοσπαστικής δημοκρατίας, που θεωρούνται πως οδήγησαν τελικά την Αθήνα στην στρατιωτική ήττα από τους Σπαρτιάτες, στοχεύοντας παράλληλα στην εγκαθίδρυση ενός ολιγαρχικού πολιτεύματος με τη μορφή ενός μεικτού μετριοπαθούς δημοκρατικού πολιτεύματος, δηλαδή «με τη μορφή μιας άλλου τύπου 'δημοκρατίας'», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Νίκος Μπιργάλιας.³⁴

Η νέα αυτή ορολογία περί μεικτού πολιτεύματος³⁵ εισάγεται από τους πολιτικούς στοχαστές της εποχής ως μεθοδολογικό εργαλείο για την ανάλυση της φύσεως των πολιτευμάτων και δεν χρησιμοποιείται μόνο για το χαρακτηρισμό της πατρίου αθηναϊκής πολιτείας. Το μεικτό πολίτευμα, ένα κράμα διαφορετικών πολιτειακών χαρακτηριστικών προσδιορίζεται ως Δημοκρατία, η οποία όμως διατηρεί τα θετικά χαρακτηριστικά της μετριοπαθούς εκδοχής της. Μεικτό είναι άλλωστε και το πολίτευμα των νικητών του πελοποννησιακού πολέμου, των Σπαρτιατών³⁶, με τους οποίους δεν χρειάζεται η Αθήνα να διαφέρει πολιτειακά, σύμφωνα πάντα με τους πολιτικούς αναλυτές του 4^{ου} αι.³⁷ Μόνο που το πολίτευμα της Σπάρτης είναι ξεκάθαρα ολιγαρχικού χαρακτήρα.³⁸

Ο Αριστοτέλης θεωρητικά αποδίδει διαφορετικό περιεχόμενο στα ίδια πολιτικά αξιώματα της Σπάρτης, βάσει των κριτηρίων που θέτει

Από το πολίτευμα του 594/3 κρατούν τα εισοδηματικά κριτήρια για την εκλογή στις αρχές της πόλης (στοιχείο που διατηρείται και στο πολίτευμα του 508/7). Η βουλή του Αρείου Πάγου είναι ο θεματοφύλακας της πολιτείας και διατηρεί εκτεταμένες διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες. Τέλος, από το πολίτευμα του Κλεισθένη κρατούν τη διοίκηση της πόλης που βρίσκεται στα χέρια των αριστοκρατών αφού ακόμα και η Βουλή των 500 συγκροτείται ουσιαστικά από τους ευπορότερους πολίτες. Αυτό αποδεικνύεται ισχυρό, αποτελεσματικό και ενεργητικό την περίοδο των Μηδικών πολέμων για την πόλη των Αθηνών. Αξίζει να σημειωθεί πως και στα τρία προαναφερθέντα πολιτεύματα απουσιάζει ο θεσμός της μισθοφορίας και οι άρχοντες εκλέγονται χωρίς να χρησιμοποιείται η διαδικασία της κλήρωσης.
³⁴ Μπιργάλιας, «Μεικτό Σπαρτιατικό Πολίτευμα», 125.

³⁵ Για την καταγωγή της λεγόμενης θεωρίας του μεικτού πολιτεύματος, η οποία αναπτύχθηκε στα τέλη του 5^{ου} αι. και τον 4^ο, βλέπε G. E. M. De Ste. Croix, *Ο Ταξικός Αγώνας στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο*, μετάφραση Γ. Κρητικός (Αθήνα: εκδόσεις Κέδρος, 1986), 109-110.

³⁶ Βλέπε Jacqueline de Romilly, "Le Classement des Constitutions jusqu' à Aristote", *Revedes Etudes Grecques* 72 (1959): σ. 85-87, Νίκος Μπιργάλιας, «Μεικτό Σπαρτιατικό Πολίτευμα», 117-142.

³⁷ Δηλαδή σύμφωνα κυρίως με τον Αριστοτέλη, τον Πλάτωνα, τον συγγραφέα της *Αθηναίων Πολιτείας* και τον Ισοκράτη.

³⁸ Βλέπε Δημοσθένης, 20.108 όπου η Σπάρτη αναφέρεται ως Ολιγαρχία, Θουκυδίδης, 4.126.2, Ισοκράτης, Νικοκλής, 24 όπου εκφράζεται η γενική αυτή αντίληψη. Βλ. και François Ollier, *Le mirage spartiate: étude sur l'idéalisation de Sparte dans l'antiquité grecque de l'origine jusqu'aux cyniques* (Paris: E. de Boccard, 1933), 353-354.

³⁹ Δηλαδή με βάση τον τρόπο πρόσβασης σε αυτά ή αν είναι έμμοιθα και άμμοιθα ή τη χρονική τους διάρκεια ή βάσει τον τρόπον με τον οποίο όσοι τα κατέχουν απονέμουν δικαιοσύνη ή με κριτήριο την εξέλιξη της διαδικασίας της προβούλευσης. Βλ. Πολιτικά, 1273a 5-7. Βλ. σχ. και Νίκος Μπιργάλιας, «Μεικτό Σπαρτιατικό Πολίτευμα», 129-130, ιδίως σημ. 68.

κάθε φορά.³⁹ Στο πλαίσιο αυτό η γερουσία μπορεί άλλοτε να συγκλίνει προς την αριστοκρατία, άλλοτε προς τη δημοκρατία και άλλοτε προς την ολιγαρχία. Αντίστοιχα συμβαίνει και με το θεσμό των εφόρων. Συμπερασματικά ωστόσο πιστεύει πως οι Λακεδαιμόνιοι κατάφεραν να ισορροπήσουν ιδανικά τα δικαιώματα των ολίγων με εκείνα της πλειοψηφίας στην πολιτεία τους, κατάφεραν, με άλλα λόγια, να ισορροπήσουν την ετερογένεια των πολιτικών συμφερόντων μεταξύ των μερών που απαρτίζουν την πόλη. Στο πλαίσιο αυτό ο Αριστοτέλης αναγνωρίζει πως στη Σπάρτη υφίσταται ανάμειξη όλων των πολιτευμάτων⁴⁰ και κυρίως της δημοκρατίας και της ολιγαρχίας.⁴¹ Φυσικά το πολιτειακό αυτό μείγμα ορίζει πως το πλήθος συμμετέχει στα κοινά και ψηφίζει, αλλά οι πλούσιοι είναι εκείνοι που διοικούν, το πολίτευμα δηλαδή στηρίζεται στη θεμελιώδη αρχή της Ολιγαρχίας, τον πλούτο. Ο χαρακτηρισμός μας ωστόσο για τη μεικτή αυτή Πολιτεία ως κατά βάση ολιγαρχική γίνεται σύμφωνα με τα κριτήρια που καθορίζουν την πολιτική ιδιότητα στην πόλη (δηλαδή τα κριτήρια ένταξης στο πολιτικό σώμα και τις αρχές της πόλεως) και όχι τη φύση των πολιτειακών οργάνων. Ωστόσο, η μεθοδολογία του Αριστοτέλη, για το χαρακτηρισμό της φύσης ενός πολιτεύματος, βασίζεται στην μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τα κριτήρια που καθορίζουν την πολιτική ιδιότητα στην φύση των πολιτειακών οργάνων και την εξισορρόπηση των πολιτικών εξουσιών των ετερογενών μερών μιας πόλης.

Επιπλέον, ο Σταγειρίτης επικρίνει σε μεγάλο βαθμό το σπαρτιατικό πολίτευμα⁴² στη μελέτη του σχετικά με τα πολιτεύματα των πόλεων που θεωρούνταν πως είχαν καλή διακυβέρνηση (ευνομία). Ωστόσο οι επικρίσεις του δεν γίνονται επί της βασικής αρχής του σπαρτιατικού πολιτεύματος, αλλά σχετίζονται με τα απορήματα των πολιτών κατά την εφαρμογή των πολιτειακών θεσμών (κατάφωρες διακρίσεις έναντι ισότητας, φιλοχρηματία, διαφθορά κ.α.).⁴³ Στην πράξη, όσο σκληρές και αν είναι οι επικρίσεις του κατά της Λακεδαιμονίων Πολιτείας της εποχής του, αυτές ενισχύουν μεθοδολογικά την άποψη πως το μεικτό πολίτευμα είναι το καλύτερο⁴⁴, ενώ το ζητούμενο παραμένει ο τρόπος μείξης μιας πολιτείας με μετριοπαθή συγκερασμό δημοκρατικών και ολιγαρχικών στοιχείων.⁴⁵

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως το αμιγώς δημοκρατικό καθεστώς των Αθηνών, που θεωρείται από τον Αριστοτέλη και τους υπό-

⁴⁰ Πολιτικά, 1265b 33 κ.ε.

⁴¹ Αυτόθι, 1294b 14 κ.ε.

⁴² Αυτόθι, 1270b-1271b.

⁴³ Αυτόθι, 1269a-1271b.

⁴⁴ Βλέπε Μπιτογιάλιας, ό.π. (2007), 132-133.

⁴⁵ Πολιτικά, 1265b 35-36. Βλ. Ακόμα Andrew Lintott, "Aristotle and the Mixed Constitution", in *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, eds. Roger Brock and Stephen Hodkinson (Oxford: Oxford University Press, 2000), 152-166.

λοιπους θεωρητικούς της πολιτικής επιστήμης του 4^{ου} αι. (Πλάτων, Ισοκράτης, συγγραφέας της *Αθηναίων Πολιτείας* κα.) πως κατά τον 5^ο αι. εκτραχύνεται και καταντάει πλέον ακραίο και επικίνδυνο για την πόλη, προτείνεται να βελτιωθεί μέσω της αντικατάστασής του από μια μεικτή-μετριοπαθή δημοκρατία⁴⁶ που βρίσκει θεωρητικά υπόβαθρο στο προγονικό αθηναϊκό παρελθόν, από το οποίο άλλωστε προβάλλεται πως εμπνεύστηκε και ο Λυκούργος τους νόμους του, όταν θέσπιζε τη Λακεδαιμονίων πολιτεία.⁴⁷ Άλλωστε, το μεικτό πολίτευμα παρουσιάζεται αποτελεσματικότερο ως προς την άσκηση της ηγεμονίας, δεδομένου ότι εξασφαλίζει θεωρητικά μια δίκαιη εκπροσώπηση όλων των κοινωνικών τάξεων στα πολιτικά αξιώματα της πόλεως-κράτους και αποφεύγει παράλληλα τις εμφύλιες συγκρούσεις.

Ωστόσο, η «βελτίωση» αυτή του δημοκρατικού πολιτεύματος, μέσω της αντικατάστασής του από ένα μετριοπαθέστερο καθεστώς, δεν αποσκοπεί σε τίποτα άλλο παρά στην κατάλυση της Δημοκρατίας του 4^{ου} αι. Καθώς τα όρια μεταξύ μεικτής μετριοπαθούς δημοκρατίας ή ολιγαρχίας και πατρίου αθηναϊκής πολιτείας αλλά και μεικτού σπαρτιατικού πολιτεύματος είναι τουλάχιστον συγκεχυμένα, και οι δύο αυτές πολιτειακές επινοήσεις προβάλλονται να συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό, οι θεωρητικοί της πολιτικής επιστήμης του 4^{ου} αι. δεν προτείνουν τίποτα άλλο παρά την εγκαθίδρυση ενός ολιγαρχικού καθεστώτος στη δημοκρατική Αθήνα του καιρού τους, συγκαλυμμένου θεωρητικά από την έννοια της πολιτικής μετριοπάθειας.

Αναφορές

Almeida, Joseph. *Justice as an Aspect of the Polis Idea in Solon's Political Poems. A Reading of the Fragment in the Light of the Researches of New Classical Archaeology* (Mnemosyne supplement 243). Leiden: Netherlands Brill, 2003.

Blok, Josine, and Lardinois A. P. M. H. (eds.). *Solon of Athens. New Historical and Philological Approaches* (Mnemosyne supplement 272). Leiden-Boston: Brill, 2006.

Γιούνη, Μαρία. *Νόμος Πόλεως: Δικαιοσύνη και Νομοθεσία στην Αρχαία Ελληνική Πόλιν. Οι Αρχαϊκοί Χρόνοι*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006.

⁴⁶ Δεν δεχόμαστε ωστόσο τους όρους μετριοπαθής, μεικτή, διενρμένη, ακραία, ριζοσπαστική Δημοκρατία. Βλέπε Paul Millett, "Mogens Hansen and the Labelling of Athenian Democracy", in *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History*, eds. Pernille Flensted-Jensen, Thomas Nielsen and Lene Rubinstein (Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2000), 337-362 και Barry Strauss, "Athenian Democracy. Neither Radical, Extreme, nor Moderate", *The Ancient History Bulletin* 1 (1987): 127-129, οι οποίοι υποστηρίζουν πως πρέπει να εγκαταλειφθούν οι παραπάνω όροι για τον προσδιορισμό της φύσεως του πολιτεύματος της Δημοκρατίας καθώς «ως χαρακτηρισμοί, οι λέξεις ακραία και μετριοπαθής, έχουν ζωή – σε ιδεολογικό επίπεδο – από μόνες τους, επιδεχόμενες συνάμα μία ευρεία γκάμα νοημάτων για πιθανή ερμηνεία τους» (Millett, 344).

⁴⁷ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1294b 9, Ισοκράτης, *Αρεοπαγίτικος*, 61, Πλάτων, *Νόμοι*, 712d-e. Βλέπε και V. Gray, "Images of Sparta: Writer and Audience in Isocrates' Panathenaicus", in *The Shadow of Sparta*, επιμ. Anton Powell and Stephen Hodkinson (London, New York: Routledge/ Classical Press of Wales, 1994), 223-271.

De Romilly, Jacqueline. "Le Classement des Constitutions jusqu'à Aristote", *Revue des études grecques* 72 (1959): 81-99.

De Ste. Croix, G. E. M. "The Constitution of the Five Thousand". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 5 (1956): 1-23.

De Ste. Croix, G. E. M. *The Origins of the Peloponnesian War*. London: Bristol Classical Press, 1972.

De Ste. Croix, G.E.M. *Ο Ταξικός Αγώνας στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο*. Μετάφραση Γ. Κοητικός. Αθήνα: Κέδρος, 1986.

Finley, Moses. *Mythe, mémoire, histoire. Les usages du passé*. Paris: Flammarion, 1981.

Fuks, Alexander. *The Ancestral Constitution: Four Studies in Athenian Party Politics at the End of the Fifth Century B. C.* Westport: Greenwood Press, 19712.

Gagarin, Michael. *Drakon and Early Athenian Homicide Law*. Yale: Yale University Press, 1981.

Gomme, Arnold, Antony Andrewes, and Kenneth J. Dover. *A Historical Commentary of Thucydides*, vol. V: Book VIII. Oxford: Clarendon Press, 1981.

Gray, V. J. "Images of Sparta: Writer and Audience in Isocrates' Panathenaicus". In *The Shadow of Sparta*, edited by Anton Powell and Stephen Hodkinson, 223-271. London, New York: Routledge/Classical Press of Wales, 1994.

Hammond, N. G. L. "The Battle of Salamis". *The Journal of Hellenic Studies* 76 (1956): 32-54.

Hammond, N. G. L. "Origin and Nature of the Athenian Alliance". *The Journal of Hellenic Studies* 87 (1967): 41-61.

Hammond, N. G. L. "The Campaign and the Battle of Marathon". *The Journal of Hellenic Studies* 88 (1968): 13-57.

Hignett, Charles. *Xerxes' Invasion of Greece*. Oxford: Clarendon Press, 1963.

Jackson, H. W. "The Original Purpose of the Delian League". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 18, no. 1 (1969): 12-16.

Jones, Nicholas F. *The Associations of Classical Athens. The Response to Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Larsen, J. A. O. "The Constitution and the Original Purpose of the Delian League". *Harvard Studies in Classical Philology* 51 (1940): 175-213.

Lévêque, Pierre, and Pierre Vidal-Naquet. *Κλεισθένης ο Αθηναίος*. Μετάφραση Στ. Γεωργοπούλου. Αθήνα: Ευρύαλος, 1989.

Lévy, Edmond. *Athènes devant la défaite de 404: Histoire d' une crise idéologique*. Athènes-Paris: E. de Boccard, 1976.

Lewis, David M. "Cleisthenes and Attica". *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 12 (1963): 22-40.

Lintott, Andrew W. *Violence, Civil Strife, and Revolution in the Classical*

City, 750-330 B.C. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982.

Lintott, Andrew W. "Aristotle and the Mixed Constitution". In *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, edited by Roger Brock and Stephen Hodkinson, 152-166. Oxford: Oxford University Press, 2000.

McCoy, James W. "Aristotle's Athenaiion Politeia and the Establishment of the Thirty Tyrants". *Yale Classical Studies* 24 (1975): 131-145.

Meier, Christian. *Η Ελληνική Καταγωγή της Πολιτικής*. Μετάφραση Ν. Στεφάνου. Αθήνα: Χιωτέλλης, 2007.

Millett, Paul C. "Mogens Hansen and the Labelling of Athenian Democracy". In *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History*, edited by Pernille Flensted-Jensen, Thomas H. Nielsen, and Lene Rubinstein, 337-362. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2000.

Mossé, Claude. *Histoire d'une démocratie: Athènes. Des origines à la conquête macédonienne*. Paris: Éditions du Seuil, 1971.

Mossé, Claude. "Le thème de la Patrios Politeia dans la pensée grecque du IVème siècle". *Eirene: Studia Graeca et Latina* 16 (1978): 81-89.

Μπιργάλιας, Νίκος. «Μεικτό Σπαρτιατικό Πολίτευμα και Πάτριος Αθηναϊκή Πολιτεία». In *The Contribution of Sparta to Political Thought and Practice*, edited by Nikos Birgalias, Kostantinos Burazelis, and Paul Cartledge, 117-142. Athens: Alexandria, 2007.

Μπιργάλιας, Νίκος. *Από την Κοινωνική στην Πολιτική Πλειονοψηφία: Το Στάδιο της Ισονομίας*. Αθήνα: Πατάκης, 2009.

Ober, Josiah. *Mass and elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton: Princeton University Press, 1989.

Ollier, François. *Le mirage spartiate: étude sur l'idéalisation de Sparte dans l'antiquité grecque de l'origine jusqu'aux cyniques*. Paris: E. de Boccard, 1933.

Ruzé, Françoise. *Délibération et pouvoir dans la cité grecque: de Nestor à Socrate*. Paris: Publications de la Sorbonne, 1997.

Ruzé, Françoise. *Eunomia. À la recherche de l'équité (Édité par Daphné Gondicas)*. Paris: E. de Boccard, 2003.

Strauss, Barry. "Athenian Democracy. Neither Radical, Extreme, nor Moderate". *The Ancient History Bulletin* 1 (1987): 127-129.

Stroud, Ronald S. *The Axones and Kyrbeis of Dracon and Solon*. Berkeley: University of California Press, 1979.

Τουλουμάκος, Ιωάννης. *Η Θεωρητική Θεμελίωση της Δημοκρατίας στην Κλασική Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης, 1979.

Whitehead, David. "Sparta and the Thirty Tyrants", *Ancient Society* 13-14 (1982/3): 105-130.